

Μνήμων

Τόμ. 9 (1984)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΑΛΕΞ. ΚΙΤΡΟΦ: 'Η ελληνική παροικία στην Αίγυπτο και ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος ● H. FLEISCHER — ΑΡ. ΣΤΕΡΓΕΛΛΗΣ (έπιμ.): 'Ημερολόγιο Φαίδωνα Μαηδώνη (24.6-10.9. 1944) ● LARS BÆRENTZEN: 'Η λαϊκή ύποστηριξη του ΕΑΜ στο τέλος της Κατοχής ● Γ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ: Πολιτικές προοπτικές και δυνατότητες μετά την απελευθέρωση ● Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: 'Εταιρεία 'Ελληνικής 'Ατμοπλοΐας (1857-1869). 'Υποθέσεις έρευνας και προβληματική ● Γ. ΜΠΑΦΟΥΝΗΣ: Γάμοι στην 'Ερμούπολη (1845 - 1853). Δημογραφικά φαινόμενα μίας μοντέρνας πόλης του ελληνικού 19ου αιώνα ● Μ. ΧΡ. ΧΑΤΖΗΙΩΑΝΝΟΥ: «'Ο θάνατος του Δημοσθένους» του Ν.Σ. Πίκκολου και ο Γρηγόριος Παλαιολόγος ● Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: 'Ο πεζός λόγος. Δύο μαρτυρίες για το 1945

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1978

ΑΘΗΝΑ 1984

Η ΛΑΪΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΟΥ ΕΑΜ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

LARS BÆRENTZEN

doi: [10.12681/mnimon.266](https://doi.org/10.12681/mnimon.266)

Βιβλιογραφική αναφορά:

BAERENTZEN, L. (1984). Η ΛΑΪΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΟΥ ΕΑΜ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ. *Μνήμων*, 9, 157-173.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.266>

Η ΛΑΪΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΟΥ ΕΑΜ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

Όταν τέλειωσε η κατοχή της Ελλάδας, τον Οκτώβριο του 1944, το Έθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο—ΕΑΜ—ήταν χωρίς αμφιβολία η κυριότερη οργανωμένη πολιτική δύναμη στην Ελλάδα. Παρόλα αυτά η οργάνωση και η λειτουργία του ΕΑΜ δεν έχουν μελετηθεί αρκετά.¹

Σκοπεύω εδώ να μελετήσω μόνον ένα πρόβλημα στην ιστορία του ΕΑΜ, δηλαδή: πόση ήταν η λαϊκή υποστήριξη του ΕΑΜ στους μήνες άμέσως πριν και μετά την απελευθέρωση.

Οί οπαδοί και οί ηγέτες του ΕΑΜ αξίωσαν, σαν δικαίωμά τους, να έχουν σημαντική πολιτική έξουσία στην μεταπολεμική Ελλάδα. Η αξίωσή τους στηρίχθηκε στον ισχυρισμό ότι το ΕΑΜ, τον καιρό της απελευθέρωσης, είχε στο πλευρό του την τεράστια πλειοψηφία του ελληνικού λαού. Οί αντίπαλοι του ΕΑΜ ισχυρίζονταν, απ' την άλλη μεριά, ότι η δέθεν μεγάλη υποστήριξη δεν ήταν παρά μία εντύπωση δημιουργημένη με τρομοκρατία και ξυπνη προπαγάνδα.

Από την ίδια την φύση του ένα τέτοιο πρόβλημα δεν επιτρέπει μία συγκεκριμένη, θετική απάντηση. Πώς θα ήταν δυνατόν να μετρήσει κανείς την «κοινή γνώμη» σε συνθήκες κατοχής, όταν ένας άνθρωπος που εξέφραζε απρόσεκτα τις πολιτικές του απόψεις εύκολα θα πήγαινε σε φυλακή ή εκτέλεση.

Γι' αυτό το λόγο ο σκοπός της παρούσας μελέτης είναι περιορισμένος: να εκθέσει μερικά στοιχεία (από τα όποια αρκετά είναι γνωστά) και να συζητήσει τη σημασία τους. Κατά την γνώμη μου, τα στοιχεία αυτά δεν θα μας δείξουν εάν το ΕΑΜ είχε ή όχι την πλειοψηφία στον ελληνικό λαό, αλλά μπορούν να φωτίσουν την οργάνωση του ΕΑΜ και την πολιτική κατάσταση της Ελλάδας του 1944.

* Επιθυμώ να ευχαριστήσω όσους με βοήθησαν στην εργασία αυτή: τον Λευτέρη Αποστόλου, που πρόσφατα χάσαμε, και τους Μανώλη Γλέζο, Κώστα Δεσποτόπουλο και Γιάννη Σχινά. Φυσικά, όσα έδω γράφονται εκφράζουν μόνον τις απόψεις του συγγραφέα.

1. Μία σημαντική εξαίρεση είναι: L.S. Stavrianos, "The Greek National Liberation Front (ΕΑΜ): A Study in Resistance organization and administration", *Journal of Modern History*, XXIV (1952) 42 - 55.

Υπάρχουν τρία είδη πληροφοριών που είναι σημαντικά για το ζήτημα του πόσοι Έλληνες υποστήριζαν το ΕΑΜ το 1944 :

- α. Τα αποτελέσματα των εκλογών που όργάνωσε το ΕΑΜ τον Απρίλη του 1944 για το Έθνικό Συμβούλιο που συνήλθε στις Κορυσχάδες.
- β. Η επίσημη «άπογραφή» των «οργανωμένων μελών» του ΕΑΜ που έγινε με αναφορές από τις έαμικές περιοχές στην Πανελλαδική Σύσκεψη στις 1 και 2 Σεπτεμβρίου 1944.
- γ. Οί αναφορές των Ελλήνων και ξένων παρατηρητών (έδω συμπεριλαμβάνονται οί αναφορές των συμμάχων αξιωματικών που δουλειά τους ήταν να μεταδίδουν πληροφορίες από την κατεχόμενη Ελλάδα). Από ιστοριογραφική άποψη ή πιό εύκολη πηγή είναι οί αναφορές των ξένων που τώρα βρίσκονται στα στρατιωτικά και διπλωματικά αρχεία της Αγγλίας, των ΗΠΑ και της Γερμανίας. Τα περισσότερα, εάν όχι όλα, από τα έγγραφα του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου είναι τώρα προσιτά στους ιστορικούς.

Τα ελληνικά έγγραφα αποτελούν ένα πιό σοβαρό πρόβλημα. Ούτε τα κρατικά ούτε τα έαμικά είναι προσιτά. Επιπλέον, ή μεταπολεμική ιστορία της Ελλάδας δεν έχει δημιουργήσει ευνοϊκές συνθήκες για μιá ιστορική έρευνα του ΕΑΜ. Στόν εμφύλιο πόλεμο και γι' πολλά χρόνια ύστερα το ελληνικό κράτος ταύτιζε σχεδόν το ΕΑΜ με το Κομμουνιστικό Κόμμα. Όποιος ήταν γνωστός έαμίτης καταδιωκόταν, και γι' αυτό το λόγο φαίνεται ότι πολύ ιστορικό υλικό έχει κρυφτεί και παραμένει μυστικό ενώ ακόμα περισσότερο έχει καταστραφεί.²

Μελετώντας την ιστορία του ΕΑΜ από μιá απόσταση 40 χρόνων ό ιστορικός προσπαθεί να βρει μιá πραγματικότητα κάτω από την επιφάνεια. Σήμερα δεν έχουμε ανάγκη να αποφασίσουμε υπέρ ή κατά του ΕΑΜ — και έτσι ή παρούσα μελέτη, παραδείγματος χάρη, δεν απασχολείται με το ζήτημα εάν έπρεπε, ή όχι, ό ελληνικός λαός να υποστηρίξει το ΕΑΜ : μελετά πόσοι Έλληνες πραγματικά υποστήριζαν το ΕΑΜ.

Όμως, με ένα θέμα σαν το ΕΑΜ ή προσπάθεια του ιστορικού να γράψει αμερόληπτη ιστορία έγκυμονει όρισμένους κινδύνους : Χρησιμο-

2. Στο βιβλίο του, *Αντίσταση και αντιστασιακός τύπος στη Μεσσηνία*, Αθ. 1981, σ. 14, ό Γιάννης Σχινός περιγράφει τις δύσκολες συνθήκες και δίνει ένα συγκεκριμένο παράδειγμα καταστροφής σημαντικού υλικού : *Στη βιβλιοθήκη της «Λαϊκής Σχολής» στην Καλαμάτα διετηρείτο πλήρης σειρά των έφημερίδων «Ελεύθερη Μεσσηνία» και «Λαϊκή Νίκη». [...] Το 1967 μιá έπιτροπή από έναν υπάλληλο της Νομαρχίας Μεσσηνίας, έναν αξιωματικό του στρατού και έναν της Χωροφυλακής πήγε και κατάγραψε το επίληψμο κατά τη γνώμη της υλικό της βιβλιοθήκης. Μετά ένα μήνα επανήλθε και το κατάσχεσε. Ανάμεσά του και τις έφημερίδες. Όταν μετά το 1974 ζητήθηκε ή έπιστροφή τους απάντησαν ότι το προηγούμενο καθεστώς «τά κατέστρεψε διά πυρός».*

ποιώντας ἀντιλήψεις μεταγενέστερες, καὶ μὲ τὸ πλεονέκτημα ὅτι ἔχει πληροφορίες πού δὲν τὶς εἶχε κανένας (ἔξω ἀπὸ ἓνα πολὺ στενὸ κύκλο) τὸ 1944, ὁ ἱστορικὸς εὐκολα θὰ γράψει γιὰ προβλήματα πού τότε δὲν φαίνονταν σπουδαῖα, οὔτε ἴσως οὐσιώδη. Ἀκόμα χειρότερα: Μιὰ τέτοια ἱστορία μπορεῖ νὰ ξεχάσει ἢ νὰ ὑποτιμῇσει ἄλλους παράγοντες πού —παρόλο πού σήμερα εἶναι δυσκολονόητοι— πραγματικὰ δέσποζαν στὶς πράξεις καὶ στὶς σκέψεις πολὺ περισσότερο ἀπὸ γεγονότα πού τότε ἦταν σχεδὸν ἄγνωστα.

Οἱ τελευταῖοι μῆνες τῆς Κατοχῆς ἦταν μιὰ ἐποχὴ πολέμου, ἐμφύλιου πολέμου, πείνας, βιοπάλης καὶ μίσους. Ἐπίσης, ἦταν περίοδος πού εἶχε ὁ κόσμος ἐλπίδες γιὰ ἓνα καλύτερο μέλλον. Πιστεύω ὅτι γιὰ πάρα πολλοὺς Ἕλληνες —ἄγνοῶ πόσους— τὸ ΕΑΜ ἔδωσε κάποια ἐλπίδα γιὰ τὸ μέλλον. Γιὰ τέτοιους ἀνθρώπους τὰ λόγια πού εἶπε ὁ Γιώργης Σιάντος, ὁ γραμματέας τοῦ ΚΚΕ, θὰ φαίνονταν νὰ εἶναι, κυριολεκτικὰ, ἡ ἀλήθεια: Ὁ Σιάντος εἶπε, μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς τρίτης ἐπετείου τοῦ ΕΑΜ τὸ Σεπτέμβρη 1944, ὅτι «τὸ ΕΑΜ ἔσωσε τὴν ψυχὴ τοῦ Ἑθνους καὶ τοῦ ἔδωσε πίστη στὶς δυνάμεις του. [...] Τὸ μεγαλεῖο τοῦ τρίχρονου παλλαϊκοῦ πολέμου δὲν εἶναι κατώτερο ἀπ' τὴν ἐποποιῖα τοῦ 1821».³

Τὸ ΕΑΜ ἦταν φυσικὸ νὰ διεκδικήσῃ τὴ μεγάλη πλειοψηφία τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ ἐαμικὴ ἡγεσία φυσικὰ δὲν ἀπασχολήθηκε μὲ τὴν ἀκριβὴ σημασία τῆς ἔκφρασης «μέλος». Ἀπὸ πολιτικὴ ἄποψη αὐτὸ θὰ ἦταν ἀδιάφορο. Δὲν εἶναι ὅμως λογικὸ νὰ ἐπαναλαμβάνουν οἱ ἱστορικοὶ τὸν ἰσχυρισμὸ ἢ τοὺς ἀριθμοὺς χωρὶς νὰ ἐξετάζουν τί σημαίνει πλειοψηφία σὲ συνθήκες κατοχῆς καὶ ἐὰν εἶναι δυνατόν νὰ ξέρει κανεὶς σὲ ποιά παράταξη ἀνήκει.

Οἱ ἐκλογὲς γιὰ τὸ Ἑθνικὸ Συμβούλιο

Τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1944 τὸ ΕΑΜ ὀργάνωσε ἐκλογὲς σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα μὲ σκοπὸ νὰ ἐκλεχθοῦν οἱ ἀντιπρόσωποι γιὰ ἓνα Ἑθνικὸ Συμβούλιο. Ἦταν ἡ πρώτη εὐκαιρία πού εἶχε ὁ ἐλληνικὸς λαὸς νὰ ἐκφράσῃ, μέσα στὴν κατοχή, τὶς πολιτικὲς του ἀπόψεις μὲ ψήφους, δηλαδὴ μὲ τρόπο καταμετρητό.

Ἡ προϊστορία τῶν ἐκλογῶν ἔχει ὥς ἐξῆς: Ὅταν τελείωσε ὁ ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ τοῦ ΕΛΑΣ καὶ τοῦ ΕΔΕΣ, ἀρχὲς τοῦ 1944, ἦταν ἀδύνατο σ' αὐτοὺς νὰ φτάσουν σὲ μιὰ ἔνωση, στρατιωτικὴ ἢ πολιτικὴ, τῶν δυνάμεων τῆς ἀντίστασης. Ἡ λεγόμενη «Συμφωνία τῆς Πλάκας» (πού ὑπογράφηκε στὶς 29 Φεβρουαρίου 1944) δὲν ἦταν παρὰ μιὰ ἀνακωχὴ, πού δὲν ἔλυσε τὶς πολιτικὲς διενέξεις. Δέκα μέρες μετὰ ἀπὸ τὴν ὑπογραφὴ τῆς συμφωνίας, τὸ ΕΑΜ ἀνάγγειλε μονομερῶς τὴν ἱδρυση τῆς ΠΕΕΑ (Πολιτικὴ Ἐπιτροπὴ

3. Προκήρυξη γιὰ τὴν 3ῃ ἐπέτειο τοῦ ΕΑΜ. Ἐλευθερὴ Ἑλλάδα, 27 Σεπτ. 1944, σὺν: ΚΚΕ, Ἐπίσημα Κείμενα, τ. 5, σ. 263.

Ἑθνικῆς Ἀπελευθέρωσης). Ἡ ΠΕΕΑ ἔμοιαζε πολὺ μὲ μιὰ κυβέρνησις τῆς Ἑλευθέρης Ἑλλάδας, καὶ ἔτσι ἦταν μιὰ φανερὴ ἀπειλὴ γιὰ τὴν ἐξόριστὴ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις στὸ Κάιρο.

Στὴν ἰδρυτικὴ τῆς πράξι, μὲ ἡμερομηνία 10 Μαρτίου 1944, ἡ ΠΕΕΑ ἀνακοίνωσε ὅτι θὰ συγκαλέσει Ἑθνικὸ Συμβούλιον :

Ἡ Ἐπιτροπὴ, πιστεύοντας πὼς ἡ δύναμὴ τῆς πηγάζει ἀπὸ τὸ λαὸ καὶ ἀπὸ τὸ λαὸ ἀντλοῦνται ὅλες οἱ ἐξουσίαι, θὰ συγκαλέσει στὸ πιὸ σύντομον χρονικὸ διάστημα Ἑθνικὸ συμβούλιον, πού θὰ ἀποτελεσθεῖ ἀπὸ ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ ἐκλεγόμενους ἐλεύθερα. Ὅλες οἱ ἐνέργειαι τῆς Ἐπιτροπῆς, καθὼς καὶ ἡ ἴδια ἡ σύστασίς τῆς, θὰ τεθοῦν κάτω ἀπὸ τὴν κρίσιν τοῦ Ἑθνικοῦ συμβουλίου πού θὰναι καὶ μόνον ἀρμόδιον ν' ἀποφασίσαι γιὰ τὴν σύνθεσιν καὶ γιὰ τὸν πάρα πέρα τρόπο τῆς λειτουργίας καὶ τῆς δράσεως τῆς⁴.

Ἡ ἡγεσία τῆς ΠΕΕΑ φυσικὰ ἀναγνώριζε τὶς δυσκολίες πού θὰ παρουσίαζε ἡ διενέργεια τῶν ἐκλογῶν «ὄχι τόσο στίς ἐλευθέρους περιοχές, ὅσο στὰ τμήματα τῆς χώρας πού βρίσκονται ἀκόμη κάτω ἀπὸ ξενικὴ κατοχὴ», ὅπως ἔγραψε ὁ Γιώργης Σιάντος πού ἦταν γραμματέας τῶν ἐσωτερικῶν τῆς ΠΕΕΑ.⁵ Ἀνάθεσαν στὸν Κώστα Δεσποτόπουλο, τὸ νομικὸ σύμβουλον τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου τοῦ ΕΛΑΣ, νὰ συντάξει ἓνα σχέδιον ἀποφάσεως γιὰ τὶς ἐκλογάς, σύμφωνα μὲ τὶς πραγματικὰ συνθήκας στὴν κατεχόμενη Ἑλλάδα.⁶

Ὀυσιαστικά, ἡ Ἑλλάδα τὸ 1944 ἦταν σὰν δύο χώρες, καὶ τὸ σχέδιον πού δημοσιεύθηκε σὰν «Πράξι 6» τῆς ΠΕΕΑ, μὲ ἡμερομηνία 13 Μαρτίου, ἀναγνώρισε αὐτὴ τὴν κατάστασιν, καθορίζοντας δύο διαφορετικὰ μεθόδους:

Στίς ἐλευθέρους περιοχές ἐκλέγονται μὲ μυστικὴ, καθολικὴ καὶ μὲ ψηφοδέλτιον ψηφοφορία ἀντιπρόσωποι-ἐκλέκτορες ἀπὸ κάθε δῆμον ἢ κοινότητα πού συνέρχονται σὲ ἐπαρχιακὴ συνέλευσιν.

Οἱ ἀντιπρόσωποι-ἐκλέκτορες τῆς κάθε ἐπαρχίας ἔπρεπε, μετὰ, νὰ ἐκλέξουν ἓναν ἀντιπρόσωπον, ἀπὸ τοὺς ἰδίους, γιὰ τὸ Ἑθνικὸ Συμβούλιον. Ἀντιθέτως, στίς κατεχόμενες περιοχές, ἡ ἐκλογὴ γίνεται ἀνάλογα μὲ τὶς δυνατότητες πού ὑπάρχουν σὲ κάθε τόπον. Δηλαδή, ἐὰν ἡ μυστικὴ ἐκλογὴ μὲ

4. ΠΕΕΑ, *Ἐπίσημα Κείμενα*, (ἀνατύπωση : Ἀθήνα «Μνήμη»), σ.6.

5. ΠΕΕΑ, *Ἐπίσημα Κείμενα*, σ. 9.

6. Σὲ συζήτηση μὲ τὸν συγγραφέα στίς 26/2/1981 ὁ κ. Δεσποτόπουλος εἶπε τὰ ἑξῆς : «Ὅταν, στὸ βουνὸ ἀπάνω, μοῦ εἶπαν ὡς νομικὸς νὰ διατυπώσω ἓνα σχέδιον ἀποφάσεως γιὰ τὴν διενέργειαν τῶν ἐκλογῶν, τοὺς λέγω : «Μά, μὲ κοροϊδεύετε — πῶς εἶναι δυνατόν νὰ κάνουμε ἐκλογὰς ἐπὶ κατοχὴν ;» Ὅποτε μοῦ ἀπαντᾷ ὁ Μιλτιάδης Πορφυρογένης: «Ἐπὶ νομίζεις ὅτι σὲ φωνάζαμε νὰ κάνεις ἓνα σύνταγμα, ἓνα ἐκλογικὸ νόμον σὰν αὐτὸν πού εἶναι συνηθισμένος; ὄχι, θὰ κάνουμε ἐκλογὰς ἐπαναστατικὰς, σὰν εἴμαστε ἐπὶ κατοχὴν, καὶ θὰ τὶς κάνουμε μὲ ἓνα ἰδιαιτέρου τρόπου. Δὲν θὰ φωνάζουμε τοὺς ἐκλογεῖς νὰ ἔλθουν στίς κάλπες, θὰ πᾶμε ἐμεῖς στὸ γραφεῖο τους, καὶ θὰ τοὺς ποῦμε: αὐτοὶ εἶναι οἱ ἐποψήφιοι τῶν Ἀθηναίων γιὰ νὰ κάνουμε ἓνα Ἑθνικὸ συμβούλιον. Τοὺς θέλετε; Σᾶς ἀρέσουν; ὑπογράφετε...».

ψηφοδέλτιο δὲν ἦταν δυνατὴ, τότε ἡ ἐκλογὴ γίνεται ἀπὸ συσκέψεις κατοίκων ἢ ἀντιπροσώπων τους.

Ἀνάμεσα στὶς ἀναφορὲς ποὺ ἔστειλε ὁ Ἀμερικανὸς ἀξιωματικὸς Κώστας Κουβαρᾶς⁷ στὸ Κάιρο ἀπὸ τὴν ἐαυτοκρατούμενη Ἑλλάδα ὑπάρχει μιὰ λεπτομερὴς ἐκθεση γιὰ τὸν τρόπο διεξαγωγῆς καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν, ἀπὸ τὴν ὁποία θεωρῶ σκόπιμο νὰ παραθέσω ἐδῶ ἕνα ἀπόσπασμα σὲ μετάφραση ἀπὸ τὰ ἀγγλικά⁸.

1 Ἰουνίου 1944

ΕΚΛΟΓΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΟΥ ΕΑΜ

Τὴν πρώτη μέρα ποὺ ἔφτασε ἡ ἀποστολὴ «Περικλῆς» στὴν Εὐβοία (30 Ἀπριλίου) ἔγιναν ἐκλογὲς στὴν Ἑλλάδα μὲ σκοπὸ νὰ ἐκλεχθεῖ ἕνα «Ἐθνικὸ Συμβούλιο» ποὺ θὰ ἔδινε λαϊκὴ ὑποστήριξη στὴν ΠΕΕΑ (Πολιτικὴ Ἐπιτροπὴ Ἐθνικῆς Ἀπελευθέρωσης) ποὺ μόλις εἶχε σχηματισθεῖ.

Τὴν ἡμέρα αὐτὴ ψηφίστηκαν ἐκλέκτορες ἀπὸ τὶς διάφορες κοινότητες (ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν κατοίκων κάθε κοινότητος). Οἱ ἐκλέκτορες αὐτοὶ συνήλθαν ἀργότερα καὶ ἐξέλεξαν τὸν «Ἐθνοσύμβουλο» τῆς κάθε ἐπαρχίας.

Ἡ ψηφοφορία ἦταν μυστικὴ. Ἄντρες καὶ γυναῖκες πάνω ἀπὸ 18 χρονῶν εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ ψηφίσουν. Γιὰ νὰ ἔχει κανεὶς — ἄντρας ἢ γυναῖκα — τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλεχθεῖ ἐκλέκτορας, ἔπρεπε νὰ εἶναι 21 χρονῶν ἢ παραπάνω.

Οἱ στρατιῶτες ψήφισαν τοὺς δικούς τους ἐκλέκτορες χωριστά, ἀλλὰ οἱ ἐκλέκτορές τους ψήφισαν μαζί μὲ τοὺς πολιτικούς τὸν «Ἐθνοσύμβουλο» τῆς ἐπαρχίας ποὺ ἀνήκαν.

Ὁ γράφων ἦταν αὐτόπτης μάρτυρας τῶν ἐκλογῶν στὴν Εὐβοία καὶ μάζεψε πολλὲς σχετικὲς πληροφορίες σὲ 17 μέρες ταξίδι στὴν ἐλληνικὴ ὑπαιθρο. Οἱ περισσότερες πληροφορίες, ὅμως, προέρχονται ἀπὸ τὴν Εὐβοία, ὅπου ἡ ἀποστολὴ «Περικλῆς» παρέμεινε τὴν ἐβδομάδα ἀμέσως μετὰ τὶς ἐκλογές.

Ὅ,τι εἶδα καὶ ἄκουσα μὲ ἔπεισε πὼς οἱ ἐκλογὲς ἦταν μυστικὲς καὶ πὼς κανένας δὲν προσπάθησε νὰ καταναγκάσει κανένα νὰ ψηφίσει ἕναν ὀρισμένο ὑποψήφιο. Ὁ λαὸς (ἄντρες καὶ γυναῖκες) ἦλθε στὴν ἐκλογικὴ ἐπιτροπὴ, ποὺ ἔλεγε τὰ ὀνόματά τους καὶ τοὺς ἔδινε ἕνα κομμάτι ἄσπρο χαρτὶ στὸ ὁποῖο ἔπρεπε νὰ γράφουν τὸ ὄνομα ἑνὸς ὑποψήφιου ἢ περισσοτέρων (ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐκλεκτῶν ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐκλέξει ἡ ἐπαρχία). Κανένας, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ψηφοφόρο, δὲν ἤξερε τὸ ὄνομα ποὺ ἔγραψε στὸ χαρτὶ. Ἐὰν ἦταν

7. Ὁ Κώστας Κουβαρᾶς δημοσίεψε τὸ 1976 μιὰ ἐπιλογὴ ἀπὸ τὶς ἀναφορὲς του, στὰ ἑλληνικά: ΟΣΣ μὲ τὴν Κεντρικὴ τοῦ ΕΑΜ, ἐκδ. «Ἐξάντας». Ἡ πλήρης συλλογὴ βρίσκεται στὸ ἀρχειο τῆς CIA.

8. Ἑλληνικὴ μετάφραση ὅλου τοῦ κειμένου βλ. στὴν «Ἐπιστημονικὴ Σκέψη», 3^ο Σεπτ./Ὀκτ. 1981, σ. 80 - 82.

ἀγράμματος ὁ ψηφοφόρος, μπορούσε νὰ ρωτήσει ὅποιον ἤθελε νὰ γράφει στὸ χαρτὶ τὸ ὄνομα ποὺ θὰ ψήφισε. Ρώτησα πάρα πολλοὺς ἀνθρώπους γιὰ νὰ διαπιστώσω ἐὰν ἔγινε καταναγκασμὸς στὴν ψηφοφορία, καὶ εἶμαι ἐντελῶς ἰκανοποιημένος πὼς δὲν ὑπῆρχε.

Στὴν Ἀθήνα οἱ ἐκλογές ἔγιναν μὲ ἄλλο τρόπο. Ἡ πιὸ λεπτομερὴς περιγραφή ἔχει γίνει ἀπὸ τὸν Βασίλη Μπαρτζιώτα⁹:

Πρῶτα, οἱ ἐαμικὲς ὀργανώσεις διάλεξαν 20 ὑποψηφίους ποὺ τὰ ὀνόματά τους τυπώθηκαν σὲ ψηφοδέλτιο. Τὰ κριτήρια γιὰ τὴν ἐκλογὴ τῶν ὑποψηφίων δὲν εἶναι γνωστά. Τότε, ὅπως γράφει ὁ Μπαρτζιώτας, σχηματίστηκαν μερικὲς ἑκατοντάδες ἐκλογικὲς ἐπιτροπὲς ποὺ μὲ τὰ ψηφοδέλτια στὰ χέρια τους καὶ μὲ τὴν προστασία τοῦ ΕΛΑΣ τῆς Ἀθήνας, γύριζαν ἀπὸ σπίτι σὲ σπίτι, ἐξηγοῦσαν μὲ λίγα λόγια τὸ σκοπὸ τῶν ἐκλογῶν, ἄφηναν τόσα ψηφοδέλτια, ὅσος ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐνήλικων (πάνω ἀπὸ 18 χρόνων) ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ ἔλεγαν ὅτι θὰ γυρίσουν, ὕστερα ἀπὸ τρεῖς μέρες ἢ τὸ πολὺ ὕστερα ἀπὸ μιὰ βδομάδα, γιὰ νὰ πάρουν τὰ ψηφοδέλτια.

Ἐπειτα, εἰδικὸς σύντροφος τῆς ἐπιτροπῆς ἔδινε ἐξηγήσεις γιὰ τὸν τρόπο ποὺ θὰ διεξαχθεῖ ἡ ψηφοφορία. Ὅτι τοὺς δίνεται μιὰ βδομάδα προθεσμία, γιὰ νὰ σκεφθοῦν. Ὅτι, ἂν συμφωνοῦν, μποροῦν νὰ ἐπιστρέψουν τὸ ψηφοδέλτιο μὲ τὸν αὐξοῦντα ἀριθμὸ ποὺ ἔχει, ἂν δὲν συμφωνοῦν ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ σχίσουν τὸ ψηφοδέλτιο. Ἄν δὲν συμφωνοῦν μόνον μὲ μερικὰ ὀνόματα, μποροῦν νὰ τὰ σβήσουν καὶ νὰ προσθέσουν ἄλλα.

Δηλαδή, οἱ ψηφοφόροι στὴν Ἀθήνα μπορούσαν:

- α) νὰ ψηφίσουν ΝΑΙ σὲ ὅλα τὰ ὀνόματα,
- β) νὰ ψηφίσουν ΝΑΙ μόνον σὲ ὀρισμένα ὀνόματα καὶ νὰ προσθέσουν ἄλλα, ἢ
- γ) νὰ ψηφίσουν ΟΧΙ, σχίζοντας τὸ ψηφοδέλτιο.

Ἐκλέχθηκαν 206 ἢ 207 ἐθνοσύμβουλοι. Ἀπ' αὐτοὺς οἱ 22 ἦταν μέλη τῆς Βουλῆς τοῦ 1936.

Παρόλο ποὺ εἶναι λίγα, πιστεύω πὼς τὰ στοιχεῖα ποὺ παρουσίασα ἐδῶ ἐπιτρέπουν μερικὰ συμπεράσματα: Ὁ Κουβαράς ὑπογράμμισε στὴν ἐκθεσὴ του —καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ μὴ τὸ πιστέψουμε— ὅτι σὲ καμμία περίπτωση δὲν διαπίστωσε τὴν χρησιμοποίησι βίας ἢ καταναγκασμοῦ στὴν διεξαγωγὴ τῶν ἐκλογῶν. Μὲ τὴν ἐννοια αὐτή, φαίνεται ὅτι ἦταν πράγματι ἐλεύθερες οἱ ἐκλογές. Εἶναι ὅμως σημαντικὸ, ὅτι σὲ πολλὰ μέρη παρουσιάστηκαν μόνον οἱ ὑποψήφιοι ποὺ εἶχε διαλέξει τὸ ΕΑΜ.

Δὲν ξέρουμε πόσοι ἄνθρωποι ψήφισαν: Ὁ ἀριθμὸς «1.800.000» ἀναφέρεται συχνὰ (π.χ. στὸ βιβλίο τοῦ Χατζῆ)¹⁰, ἀλλὰ εἶναι ὁ πιὸ ψηλὸς ὑπολογισμὸς τῆς ἐποχῆς. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐθνოსυνέλευση ὁ Καραγιώργης

9. Ἐθνικὴ Ἀντίσταση καὶ Δεκέμβρης, Ἀθήνα 1979, σ. 229 - 231.

10. Ἡ νικηφόρα Ἐπανάσταση ποὺ χάθηκε, τ. II, Ἀθήνα 1979, σ. 349.

ἔγραψε στὴν Κομμουνιστικὴ Ἐπιθεώρηση ὅτι πάνω ἀπὸ ἐνάμισιν ἑκατομύριο ἄντρες καὶ γυναῖκες πῆραν μέρος στὴν ἐκλογὴ¹¹. Πιὸ λεπτομερεῖς πληροφορίες βρίσκονται στὸ λόγο ποὺ ἔβγαλε ὁ Σιάντος, ὡς Γραμματέας τῶν Ἑσωτερικῶν, τὴν ἑβδομὴ μέρα τῆς ἐθνοσυνέλευσης¹²:

Μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε συγκεντρώσει, οἱ μετρημένοι ψῆφοι εἶναι 1.025.000. Λείπουν τὰ 4/5 ἀπ' τὰ ἐκλογικὰ στοιχεῖα τῆς Πελοποννήσου, τὰ περισσότερα στοιχεῖα τῆς Μακεδονίας, ἀρκετὰ στοιχεῖα ἀπ' τὴ Θεσσαλία, τὴν Ἀττικοβοιωτίαν καὶ τὴν Ἥπειρον. Κατὰ τίς βεβαιώσεις τῶν ἐθνοσυμβούλων τὸ λιγώτερο ψήφισαν 1.500.000 ὥς 1.800.000, χωρὶς νὰ λογαριάζουμε τὴν Κριτὴν καὶ τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν καὶ Θράκην. Πάρτε ὑπ' ὄψιν σας ὅτι στὶς κοινοβουλευτικὰς ἐκλογὰς τοῦ 1936 καὶ προηγούμενα ψήφισαν γύρω ἀπὸ τὸ ἑκατομμύριο. Οἱ ἐκλογὰς μας εἶναι μαχητικὸ δημοψήφισμα ἐθνικῆς ἐνότητος, ἑνας συναγερμὸς ἀγῶνα, γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀπελευθέρωση καὶ τὴ λαοκρατία.

Ὁ Σιάντος ἐπίσης ἀνέφερε δύο παραδείγματα μὲ συγκεκριμένους ἀριθμοὺς ψήφων: ἀπὸ τὴ πόλιν Σιάτιστα στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα καὶ ἀπὸ τὰ Φάρσαλα στὴν κατεχόμενη περιοχὴ.

Ἦσως ψήφισαν 1.800.000 Ἕλληνες. Δὲν τὸ ξέρουμε. Αὐτὸ ποὺ ἔχει σημασία εἶναι ὅτι οἱ ἐκλογὰς ἦταν «εἰρηνικὲς» ἐκλογὰς. Δὲν ἦταν —καὶ φυσικὰ δὲν μπορούσαν νὰ εἶναι— ἐκλογὰς ὑπὲρ ἢ κατὰ τοῦ ΕΑΜ. Στὶς συνθηκὰς ποὺ ἐπικρατοῦσαν τὸ ΕΑΜ θεωροῦσε κάθε ψῆφο σὰν μιὰ ἔκφραση ὑποστήριξης.

Μπορεῖ νὰ μὴν ὑπῆρχε βία ἢ καταναγκασμὸς στὴ διεξαγωγὴ τῆς ψηφοφορίας, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ξεχάσουμε ὅτι σὲ πολλὰς περιπτώσεις ἡ οὐσιαστικὴ ἐπιλογὴ τοῦ ψηφοφόρου δὲν ἦταν μεταξὺ ὑποψηφίων, ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ νὰ ψηφίσει ἢ τοῦ νὰ μὴ ψηφίσει, καὶ σ' αὐτὸ δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ὑπάρχει μυστικότητα.

Ἡ διενέργεια ἐκλογῶν σὲ τόσο μεγάλῃ κλίμακα ἀπέδειξε ὅτι τὸ ΕΑΜ εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ κινητοποιήσῃ καὶ νὰ ἐλέγχει τοὺς Ἕλληνες, ὅχι μόνον στὶς ἐλεύθερες περιοχὰς ἀλλὰ καὶ στὶς κατεχόμενες.

Εἶναι λογικὸ νὰ παραβάσουμε τίς «εἰρηνικὲς» ἐκλογὰς τοῦ 1944 μὲ τίς «ἀντι-εαμικὰς» ἐκλογὰς τοῦ Μαρτίου 1946. Ἡ ἀπόφαση τοῦ ΚΚΕ νὰ μὴν πάρει μέρος στὶς ἐκλογὰς τοῦ 1946 εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα κάθε ψῆφος νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἔκφραση ὑποστήριξης γιὰ τὴν ἀντι-εαμικὴ παράταξη στὴν Ἑλλάδα. Ὅμως, δὲν πιστεύει κανεὶς εὐκόλα ὅτι οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἀριστερᾶς, τὸ 1946, ἀποτελοῦσαν μόνον τὸ 9,3% — ὁ ἐπίσημος ὑπολογισμὸς τῶν ἀπεχόντων. Δύσκολα μπορεῖ ὁ ἱστορικὸς νὰ ἀποφασίσῃ εἰς οἱ ἐκλογὰς τοῦ

11. Κομ. Ἐπ., ἀρ. 26-27, Μῆης-Ἰουνίου 1944 (στὴν ἀνάπτυξη: τόμος II, σ. 791).

12. Στ' Ἀρματα, Στ' Ἀρματα, τ. III, 56.

1944 μπορούν με μεγαλύτερη πειστικότητα να διεκδικήσουν το δικαίωμα ότι εξέφραζαν τη γνήσια θέληση του λαού.

Ἡ ἑαμικὴ «ἀπογραφή» τοῦ Σεπτεμβρίου 1944

Τὴ μέρα ποὺ ὑπογράφηκε ἡ συμφωνία τῆς Βάρκιζας, 12 Φεβρουαρίου 1945, ὁ Γιώργης Σιάντος δήλωσε σὲ ξένους δημοσιογράφους ὅτι τὸ σύνολο τῶν μελῶν τοῦ ΕΑΜ σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα ἀνέρχεται σὲ 1.500.000.¹³

Ἡ δήλωση τοῦ Σιάντος θέτει δύο ἐρωτήματα : Τί ἀκριβῶς ἐννοοῦσε ὁ Σιάντος μὲ τὴν ἔκφραση «μέλη τοῦ ΕΑΜ» καί, δεύτερον, πῶς κατέληξε στὸ νούμερο 1.500.000 ;

Ἡ μόνη ἐπίσημη προσπάθεια νὰ μετρηθοῦν τὰ μέλη τοῦ ΕΑΜ ἔγινε στὶς ἀρχὲς Σεπτεμβρίου 1944. Συνήλθε στὴν Εὐρυτανία μιὰ πανελλαδικὴ σύσκεψη τοῦ ΕΑΜ μὲ κύριο στόχο νὰ συζητηθοῦν τὰ προβλήματα τῆς ἀπελευθέρωσης, ποὺ φαινόταν τότε πολὺ κοντινὴ.¹⁴ Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ συγκεντρώθηκαν στοιχεῖα γιὰ τὴν λαϊκὴ δύναμη τοῦ ΕΑΜ. Τὸ βιβλίον *Στ' Ἀρματα, Στ' Ἀρματα* δίνει τὴν ἐξῆς περιγραφὴ¹⁵ :

Στὶς 1 - 2 Σεπτεμβρίου, συνήλθε στὸ Νεοχώρι - Εὐρυτανίας, Πανελλαδικὴ Σύσκεψη τοῦ Ε.Α.Μ. Στὴ σύσκεψη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Κ.Ε. τοῦ Ε.Α.Μ., ποὺ παραβρέθηκε δλόκληρη, πῆξαν μέρος ἀντιπρόσωποι ἀπὸ ὅλες τὶς περιοχὲς τῆς χώρας, ἐκτὸς τῆς Κρήτης. Στὴν πολυμελῆ ἀντιπροσωπεῖα τοῦ λαοῦ τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ, ἐπιφυλάχθηκε θερμὴ ὑποδοχή. Ἡ συνολικὴ δύναμη τῶν ὁργανωμένων μελῶν τῶν ἐθνικοαπελευθερωτικῶν ὁργανώσεων (Ε.Α.Μ., Ε.Ε.Α.Μ. - Γ.Σ.Ε.Ε., Ε.Α. καὶ Ε.Π.Ο.Ν.), σύμφωνα μὲ τὰ ἐπίσημα στοιχεῖα, ποὺ δόθηκαν ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους στὴν πανελλαδικὴ αὐτὴ σύσκεψη, ἦταν τὸν Αὐγουστο τοῦ 1944 κατὰ περιοχὲς ἡ ἐξῆς :

Ἀθήνα — Πειραιᾶς	250.000
Πελοπόννησος	300.000
Μακεδονία (Κεντρ. - Δυτ.)	450.000
Θεσσαλία	280.000
Ἡπειρος	70.000
Στερεὰ - Εὐβοία	170.000
Σύνολο	1.520.000

Δὲν συμπεριλαμβάνονται τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὶς ἐξῆς περιοχὲς : Ἀνατολικὴ Μακεδονία, Θράκη, Κρήτη, Κυκλάδες, Μυτιλήνη, Χίος καὶ ἄλλα νησιά, καθὼς καὶ τὴν Ἀττικὴν.

13. ΚΚΕ, *Ἐπίσημα Κείμενα*, τ. V, 352.

14. Ἡ ἀπόφαση τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ποὺ ψηφίστηκε στὴ σύσκεψη εἶναι δημοσιευμένη στὰ *Ἐπίσημα Κείμενα*, τ. V, 463-66.

15. τ. II, σ. 111.

Ἀκριβῶς τὰ ἴδια νούμερα καὶ τὶς ἴδιες πληροφορίες ἀναφέρει καὶ ὁ πρῶν γραμματέας τοῦ ΕΑΜ, Θανάσης Χατζῆς¹⁶.

Μπορεῖ — ἴσως εἶναι καὶ πιθανόν — νὰ ὑπάρχουν περισσότερα στοιχεῖα γύρω ἀπὸ τὴ σύσκεψη αὐτὴ σὲ κάποιο ἐαμικὸ ἀρχεῖο. Εἶναι ὅμως προφανὲς ὅτι ὁ Χατζῆς (ποὺ εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ μελετήσῃ τὸ ἀρχεῖο τοῦ ΚΚΕ) ἀναφέρει μόνον ὅ,τι βρῆκε στὸ βιβλίο *Στ' Ἀρματα, Στ' Ἀρματα*.

Ὁ πρῶν γραμματέας τῆς ΚΟΑ Βασίλης Μπαρτζιώτας δίνει κάπως διαφορετικὲς πληροφορίες στὸ βιβλίο του *Ἐθνικὴ Ἀντίσταση καὶ Διέξοδος*. Δὲν ἀναφέρει τὴν ἐαμικὴ σύσκεψη, ἀλλὰ γράφει πιὸ γενικὰ γιὰ τὴν *δύναμη τοῦ ΕΑΜ στὸ δεύτερο ἑξάμηνο τοῦ 1944*. Ἀρχίζοντας μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι τὰ 1.500.000 μέλη, γιὰ τὰ ὁποῖα μιλοῦσε ὁ Σιάντος, ἀποτελοῦν μία ὑποτίμηση, συνεχίζει :

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχω καὶ μὲ βάση τὶς ὁργανώσεις Ἀθῆνας - Πειραιᾶ, τῆς Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας-Θράκης τοῦ ΚΚΕ, ὅπου δούλεψα κατὰ διάφορους καιροὺς κομματικά, καὶ προσωπικά τὰ ἔλεγα, βγαίνει ὁ παρακάτω πίνακας γιὰ τὴν δύναμη τοῦ ΕΑΜ στὸ δεύτερο ἑξάμηνο τοῦ 1944 :

1.— Ἀθῆνα - Πειραιᾶς (περίχωρα Ἀττικῆς)	550.000
2.— Στερεὰ Ἑλλάδα	180.000
3.— Θεσσαλία	240.000
4.— Μακεδονία (Θεσ/νίκη, Κ. καὶ Δ. Μακεδονία)	450.000
5.— Ἀν. Μακεδονία — Θράκη	200.000
6.— Πελοπόννησος	250.000
8.— Κρήτη καὶ ἄλλα νησιὰ Αἰγαίου	150.000
Σύνολο	2.020.000

Ὁ Μπαρτζιώτας παραπέμπει σὲ δύο πηγὲς γιὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὰ στοιχεῖα ποὺ δίνει : Σὲ μία ἐκθεση τῆς Ἐπιτροπῆς Περιοχῆς Μακεδονίας τοῦ ΕΑΜ μὲ ἡμερομηνία 10 Αὐγούστου 1944, στὴν ὁποία γράφτηκε ὅτι *στὶς ἀρχὲς τοῦ 1944 τὰ ὁργανωμένα μέλη τοῦ ΕΑΜ στὴν Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Μακεδονία ἀνεβαίνουν στὶς 450.000*¹⁷ καὶ στὸ βιβλίο τοῦ Λάζαρου Ἀρσενίου, *Ἡ Θεσσαλία στὴν Ἀντίσταση*, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι τὸν Ἰούλι 1944 τὰ μέλη τοῦ ΕΑΜ στὴν Θεσσαλία ἦταν 242.869.¹⁸

16. *Ἡ Νικηφόρα Ἐπανάσταση ποὺ χάθηκε*, τ. II, σ. 517.

17. Μπαρτζιώτας, σ. 159. Γράφει ὅτι ἡ ἐκθεση ὑπάρχει στὸ ἀρχεῖο τοῦ ΕΑΜ. Ἐχει δημοσιευθεῖ στὸ ΚΚΕ, *Ἐπίσημα Κείμενα*, V, 428-58. Ἡ φράση ποὺ ἀναφέρει βρίσκεται στὴ σελίδα 446.

18. Ὁ Ἀρσένιος (τόμος II, σ. 280) στὸ βιβλίο του ἀναφέρει πολλὲς καὶ λεπτομερεῖς πληροφορίες. Σὰν πηγὴ ἀναφέρει μόνον τὴν «εἰσήγηση τοῦ Καραγιώργη, τὸ Μάϊο τοῦ 1944».

Ἐάν παραβάλουμε τὶς πληροφορίες τοῦ Μπαρτζιώτα μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ δόθηκαν στὴ πανελλαδική σύσκεψη τοῦ ΕΑΜ προκύπτουν οἱ ἐξῆς διαφορές :

Στ' ἄρματα, Στ' ἄρματα Μπαρτζιώτας (= Χατζῆς)			
Σύνολο :	1.520.000	2.020.000	
περιοχές :		(σὺν Ἀττική :)	διαφορά :
Ἀθήνα - Πειραιᾶς	250.000	550.000	+ 300.000
Πελοπόννησος	300.000	250.000	% 50.000
Μακεδονία (Κεντ.- Δυτ.)	450.000	450.000	—
Θεσσαλία	280.000	240.000	% 40.000
Ἡπειρος	70.000	—	% 70.000
Στερεὰ - Εὐβοία	170.000	180.000	+ 10.000
Ἀν. Μακεδονία - Θράκη	—	200.000	+ 200.000
Κρήτη καὶ ἄλλα νησιὰ Αἰγαίου	—	150.000	+ 150.000

Τὸ σύνολο, δηλαδή, ποὺ δίνει ὁ Μπαρτζιώτας εἶναι ἀκριβῶς 500.000 πὺδ μεγάλο ἀπὸ τὸ ἄλλο. Αὐτὴ ἡ διαφορά ὑπάρχει κυρίως ἐπειδὴ ὁ Μπαρτζιώτας συμπεριλαμβάνει τὶς περιοχὲς ποὺ λείπουν στὸν ἄλλο πίνακα. Μία ἄλλη σπουδαιότερη διαφορά εἶναι ὅτι ὁ Μπαρτζιώτας ἰσχυρίζεται πὼς τὰ μέλη τῆς ΕΠΟΝ δὲν συμπεριλαμβάνονται στὸ σύνολο, ἐνῶ τὸ ἄλλο βιβλίον γράφει τὸ ἀντίθετο.

Πὼς εἶναι δυνατόν νὰ ἐκτιμήσουμε τοὺς ἀριθμοὺς αὐτοὺς ; Ἦταν λ.χ. ἢ δὲν ἦταν τὰ μέλη τῆς ΕΠΟΝ μέσα στὸ σύνολο τῶν 1.520.000 ; Γιατὶ ὑπάρχει διαφορά 50.000 γιὰ τὴν Πελοπόννησο ;

Γιὰ νὰ ἐπιχειρήσουμε ἔστω καὶ μία πρόχειρη ἐκτίμηση, εἶναι ἀνάγκη νὰ μελετηθεῖ πρῶτα ἡ ὁργάνωση καὶ μετὰ ἡ ἐξέλιξη τοῦ ΕΑΜ.

Ἡ ὁργάνωση τοῦ ΕΑΜ

Τὸ ΕΑΜ ἦταν συνασπισμὸς κομμάτων καὶ ὁργανώσεων. Τὰ κόμματα καὶ οἱ ὁργανώσεις ἦταν ἰσότιμα, δηλαδή κάθε κόμμα καὶ κάθε ὁργάνωση εἶχε ἀπὸ ἓνα ἀντιπρόσωπο στὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ ΕΑΜ ποὺ ἦταν ἡ ἀνωτάτη ἀρχή.

Δὲν θὰ ἦταν δύσκολο, θεωρητικά, μὲ βάση αὐτὴ τὴν ὁργάνωση νὰ ὀρίσουμε τὴν ἔννοια τῆς ἔκφρασης «μέλος» τοῦ ΕΑΜ : Μέλος ἦταν ὅποιος
α. ἦταν μέλος ἑνὸς κόμματος ἀπ' αὐτὰ ποὺ συνεργάσθηκαν στὸ ΕΑΜ, ἢ
β. ἦταν μέλος μιᾶς ἐαμικῆς ὁργάνωσης, ἢ
γ. ἦταν καὶ τὰ δύο.

Στὴν πραγματικότητα ὅμως τὸ θέμα δὲν ἦταν τόσο ἀπλό, γιατί στὸ ΕΑΜ ἔγιναν δεκτοὶ ὄχι μόνον ἄτομα ποὺ ἀνῆκαν σὲ ὀργανώσεις ἢ κόμματα, ἀλλὰ καὶ ἄτομα ὡς ἄτομα,¹⁹ καὶ φαίνεται ὅτι στίς ἐλεύθερες περιοχές, τουλάχιστον, ὁ ὀρισμὸς τοῦ «μέλους» ἦταν πολὺ ἐλαστικὸς²⁰.

Ἡ βασικὴ ὀργανωτικὴ ὁμάδα τοῦ ΕΑΜ ἦταν ἡ συνοικιακὴ ὁμάδα (στὶς πόλεις) καὶ ἡ ὁμάδα τοῦ χωριοῦ. Πάνω ἀπ' αὐτὲς ἦταν οἱ τομεῖς, καὶ ἀκόμα πρὶν πάνω οἱ περιφερειακὲς ἐπιτροπὲς ἢ ἐπιτροπὲς πόλης. Ἡ ὀργάνωση, δηλαδή, ἦταν πυραμιδοειδής²¹.

Σημαντικὸ ἐπίσης εἶναι ὅτι ἡ ἐαμικὴ ὀργάνωση ἦταν χωριστὴ ἀπὸ τὴν ὀργάνωση τῶν κομμάτων ποὺ πῆραν μέρος. Οἱ κομματικὲς ὀργανώσεις ἦταν παράλληλες μὲ τὴν ὀργάνωση τοῦ ΕΑΜ καὶ ἀνεξάρτητες ἀπ' αὐτή²².

Θεωρητικὰ τὰ κόμματα ἦταν ἰσότιμα μέσα στὸ ΕΑΜ,²³ ἀλλὰ στὴν πράξη τὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα εἶχε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέχρι τὸ τέλος μιὰ κυρίαρχη ἐπιρροή.²⁴

Τὰ ἄλλα, τὰ πρὶν μικρὰ κόμματα, δὲν εἶχαν ἀνθρώπους ἀρκετοὺς γιὰ νὰ σχηματίσουν, σὲ κάθε ἐπίπεδο, δική τους ὀργάνωση. Στίς ὀργανώσεις βάσης — στὰ χωριά καὶ στίς συνοικίες τῶν πόλεων — συνήθως ὑπῆρχαν

19. Λευτέρης Ἀποστόλου, συζήτηση 28/2/81.

20. Βλ. παραπάνω.

21. Μπαρτζιώτας, ὅ.π., σ. 161 καὶ Σταυριανός, ὅ.π., passim.

22. Μανώλης Γλέζος (24/2/81) : *Κανένα κόμμα μοναχὸ τοῦ δὲν ἐνεργοῦσε ποτὲ στὴν κατοχὴ χωριστά, γιὰ τίποτα. Δηλαδή, ἡ κομματικὴ ὀργάνωση σὲ μιὰ συνοικία δὲν ἐνεργοῦσε ποτὲ σὰν ΚΚΕ γιὰ τίποτα ἀπολύτως. Μόνο σὰν ΕΑΜ. Τὰ κόμματα εἶχαν ἐσωτερικὲς λειτουργίες, ἀλλὰ ποτὲ δὲν ἐνεργοῦσαν ἐθνικοαπελευθερωτικὰ κόμματα χωριστά.* Λευτέρης Ἀποστόλου (22/2/81) : *Λειτουργοῦσαν σύγχρονα σὰν κόμματα μὲ τίς ἡγεσίες τους — τὸ ΚΚΕ μὲ τὴν ἡγεσίαν του, τὸ Πολιτικὸ τοῦ Γραφείου, τὴν Κεντρικὴ τοῦ Ἐπιτροπῆ καὶ λοιπὰ, τὸ Σοσιαλιστικὸ Κόμμα μὲ τὴν ἡγεσίαν του, ἡ ΕΛΔ — λειτουργοῦσαν σὰν κόμματα, μὰ φυσικὰ ἡ δράση τους ἦταν μέσα στὰ πλαίσια τῆς γενικότερης συμφωνίας ποὺ εἶχαν πάρει γιὰ τὴν ἵδρυση τοῦ ΕΑΜ.*

23. Εἰς τὸ ΕΑΜ γίνεται ἰσοτίμως δεκτὸν καὶ πᾶν ἄλλο κόμμα ἢ ὀργάνωσις ποὺ δέχεται τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος ἰδρυτικοῦ ὡς καὶ νὰ ἐργασθῇ διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν σκοπῶν τοῦ ΕΑΜ. (Ἰδρυτικὸν τοῦ ΕΑΜ : Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἑθνικῆς Ἀντιστάσεως, τ. Ι, σ. 41).

24. Οἱ σχέσεις μεταξὺ τοῦ ΕΑΜ καὶ τοῦ ΚΚΕ ἦταν πολύπλοκες. Τυπικὰ εἶχε δίκιο ὁ Γιώργης Σιάντος ὅταν εἶπε, τὸ Νοέμβριον 1944, σὲ ἕναν Ἀγγλο δημοσιογράφον ὅτι τὸ ΚΚΕ δὲν ἔλεγε τὸ ΕΑΜ. Ἐρῶ τ ῆ σ ῆ : *Τὸ ΚΚΕ ἐλέγχει στὴν πραγματικότητα τὸ ΕΑΜ;* Ἀ π ἄ ν τ ῆ σ ῆ : *Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι τὸ ΚΚΕ ἐλέγχει τὸ ΕΑΜ ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τίς συνηθισμένους συκοφαντίας τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων του, ποὺ προσπαθοῦν νὰ προκαλέσουν διχασμὸ καὶ δυσπιστία. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὸ ΚΚΕ ἀποτελεῖ τὸ μεγαλύτερον κόμμα τοῦ ΕΑΜ, ὅπως εἶναι καὶ ἡ κύρια πολιτικὴ δύναμις τῆς χώρας, ἀλλὰ κανένα ἔλεγχον δὲν ἀσκεῖ.*

μόνον ή έαμική και ή κομμουνιστική όργάνωση. Ένώ οί γραμματείς τών δύο οργανώσεων πάντα ήταν διάφορα πρόσωπα, συνέβαινε άρκετές φορές τά μέλη της κομματικής όργάνωσης τοϋ ΚΚΕ και τά μέλη της έαμικής όργάνωσης νά είναι οί ίδιοι άνθρωποι. Συνεδρίαζαν δύο φορές, — μία σάν ΚΚΕ και μία σάν ΕΑΜ. Αυτό γινόταν όπου δέν υπήρχαν άρκετά στελέχη²⁵.

Ή εξέλιξη τοϋ ΕΑΜ 1941-44

Οί συνθήκες στην κατεχόμενη Ελλάδα άλλαξαν ριζικά κατά τη διάρκεια τοϋ πολέμου. Έπομένως το ΕΑΜ, δέν λειτουργούσε με τόν ίδιο τρόπο σέ όλη την περίοδο.

Όταν ιδρύθηκε το ΕΑΜ το Σεπτέμβρη 1941, ό κύριος στόχος ήταν νά οργανώνει την άοπλη αντίσταση μέσα στις πόλεις και νά αντιμετώπιζει την φοβερή πείνα τοϋ χειμώνα τοϋ 1941. Δούλευε σάν μυστική, παράνομη όργάνωση.

Έχουν σωθει μερικά έγγραφα από το 1942 πού δείχνουν ότι οί έαμικές οργανώσεις καταμετρούσαν με ακρίβεια τόν αριθμό τών μελών τους :

Ό Πέτρος Άνταϊος δημοσίευσε οργανωτικά διαγράμματα της Κομμουνιστικής Νεολαίας και τοϋ ΕΑΜ Νέων (όπως ονομάστηκε ή ΕΠΟΝ στην αρχή)²⁶. Είναι φανερό ότι έγινε προσπάθεια νά έλεγχθει με μεγάλη ακρίβεια ή βαθμιαία αύξηση τών μελών. Οί αναγκαίες πληροφορίες για τέτοια στατιστική δουλειά ήταν διαθέσιμες : Κάθε εβδομάδα οί γραμματείς τών έαμικών οργανώσεων ήταν υποχρεωμένοι νά στείλουν στοϋς άνωτέρους τους ένα «Δελτίο Δράσης», στο όποιο έδιναν άναφορά για τη δράση της ομάδας, συμπεριλαμβανομένου τοϋ αριθμοϋ τών οργανωμένων μελών²⁷.

Το 1943 συνέβη μία εξέλιξη πού έκανε πιό δύσκολη την καταμέτρηση

Στο πρόγραμμα τοϋ ΕΑΜ, πρόγραμμα πού ή όρθότητα και ή λαϊκότητά του είναι δοκιμασμένες στην πράξη με αίματηρούς αγώνες, όλα τά κόμματα πού το αποτελούν είναι άπολύτως σύμφωνα και συνεργάζονται άδελφικά. Όλα τά κόμματα πού μετέχουν στο ΕΑΜ είναι ισότιμα και αντιπροσωπεύονται στην Κεντρική του Έπιτροπή με ίσο αριθμό αντιπροσώπων. Το ΕΑΜ είναι ένας πανεθνικός μαχητικός συνασπισμός κομμάτων και οργανώσεων. (ΚΚΕ, Έπίσημα Κείμενα, τ. V, σ. 273). Ό Σιάντος παρέλειψε νά αναφέρει ότι ή διαφορά σέ μέλη μεταξύ τοϋ ΚΚΕ και τών άλλων κομμάτων ήταν τεράστια. Παραδείγματος χάρι, κατά το βιβλίο τοϋ Άρσενίου (βλ. παραπάνω), ό αριθμός τών οργανωμένων κομμουνιστών στη Θεσσαλία το καλοκαίρι 1944 ήταν 68.193, ενώ τά μέλη της ΕΛΑ ήταν περίπου 300.

25. Λευτέρης Άποστόλου και Μανώλης Γλέζος, συζήτησησ Φεβρ. 1981. Το ΚΚΕ και το ΕΑΜ μόνον στις οργανώσεις βάσης είχαν τέτοια δικέφαλη αλλά ένιαία όργάνωση. Δέν υπάρχουν στοιχεία πού νά δείχνουν την επέκταση τοϋ φαινομένου αϋτοϋ.

26. Πέτρος Άνταϊος, *Συμβολή στην Έστορία της ΕΠΟΝ*, τ. Α₁, Άθήνα 1977, σ. 258-277.

27. Μανώλης Γλέζος, συζήτηση Φεβρ. 1981.

τῶν μελῶν τοῦ ΕΑΜ : Ὁ ΕΛΑΣ, ὁ ἀνταρτικὸς στρατός, μεγάλωνε, καὶ ἔτσι στάθηκε δυνατόν νὰ δημιουργηθεῖ ἓνα «ἐαμικὸν» κράτος στὰ βουνά. Ἡ Ἑλλάδα χωρίστηκε, κυριολεκτικά, σὲ δύο χῶρες. Νὰ πῶς περιέγραψε τὴν κατάσταση ἓνας Ἀγγλὸς ἀξιωματικὸς, σὲ ἐκθεσὶ τοῦ, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1943 :

Ἡ Ἑλλάδα σήμερα ἀποτελεῖ δύο διαφορετικὰς χῶρες, τὴν κατεχόμενη καὶ τὴ μὴ κατεχόμενη. Στὴν κατεχόμενη Ἑλλάδα οἱ συνθηκῆς ζωῆς ἀλλάζουν ἀνάλογα μὲ τὸ ποιὰ ἀπὸ τίς δυνάμεις — Γερμανία, Ἰταλία ἢ Βουλγαρία— ἔχει τὴν κατοχή. Ἡ μὴ κατεχόμενη Ἑλλάδα σήμερα εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὴν παρέμβαση τοῦ Ἀξονος ὅσο εἶναι καὶ ἡ Ἀγγλία. Παρ' ὅλο πὺν τὰ σύνορα μεταξὺ τῶν δύο περιοχῶν κυμαίνονται ἀναλόγως μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, ἡ κεντρικὴ βορεινὴ σπονδυλικὴ στήλη τοῦ Πίνδου ἀποτελεῖ ἓνα σύνολο πὺν εἶναι ἀπίθανο ὅτι θὰ μπορέσουν οἱ σημερινὲς δυνάμεις τοῦ Ἀξονος στὴν Ἑλλάδα νὰ διασπάσουν ἢ νὰ κατέχουν μόνιμα²⁸.

Ἡ συνθηκολόγησις τῆς Ἰταλίας τὸ Σεπτέμβρι τοῦ 1943 ἐπιτάχυνε τὴν ἐξέλιξιν αὐτή. Στὸ τέλος τῆς κατοχῆς, μετὰ ἀπὸ μάχες μὲ τοὺς κατακτητὲς ἀλλὰ καὶ μάχες μὲ ἄλλους Ἑλλήνες ἀντιστασιακοὺς, ὁ ΕΛΑΣ καὶ τὸ ΕΑΜ ἔλεγχαν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Ἑλλάδας. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς Συμμαχικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς, συνταγματάρχης Woodhouse, ἔγραψε σὲ ἐκθεσὶ τοῦ τὸν Μάιο τοῦ 1944 :

Ἡ στρατιωτικὴ κατάστασις τώρα εἶναι ἀκριβῶς ἀντίθετη μὲ αὐτὴ πὺν ὑπῆρχε ὅταν φτάσαμε τὸν Ὀκτώβρι 1942. Τότε μία χούφτα ἀνταρτῶν ἐμπόδιζε τὴν πλήρη κατοχή τῆς χώρας ἀπὸ τὸν ἐχθρό. Τώρα μία χούφτα ἐχθρῶν ἐμπόδιζε τὴν πλήρη κατοχή τῆς χώρας ἀπὸ τοὺς ἀντάρτες²⁹.

Στὶς ἐλεύθερες περιοχὲς τὸ ΕΑΜ εἶχε δημιουργήσει τοπικὴ διοίκηση — τὴν λεγόμενη λαϊκὴ αὐτοδιοίκηση καὶ δικό τοῦ σύστημα δικαιοσύνης. Δηλαδὴ τὸ ΕΑΜ δὲν ἦταν πλέον μία μυστικὴ ἢ παράνομη ὀργάνωσις, ἦταν μᾶλλον τὸ «ἐπίσημο κράτος».

Παρόλο πὺν τὰ στοιχεῖα πὺν ἔδωσα παραπάνω εἶναι λίγα καὶ σκόρπια, ὑποβάλλουν τὴν ἰδέα πῶς κανεῖς — οὔτε ἡ ἴδια ἡ ἐαμικὴ ἡγεσία— δὲν ἤξερε ἀκριβῶς πόσα μέλη εἶχε τὸ ΕΑΜ. Οἱ ἀνεξήγητες διαφορὲς, τὰ τόσο στρογγυλὰ νούμερα, ἡ ἔλλειψη κάθε ὀρισμοῦ — ὅλα ἐνισχύουν τὴν ὑποψία αὐτή. Τὴν ἐνισχύει ἐπίσης ἓνα ἀνέκδοτο περιστατικόν, πὺν ἀφηγήθηκε ὁ Κώστας Δεσποτόπουλος σὲ συνέντευξιν μὲ τὸν συγγραφέα :

28. Lt.-Col. J. M. Stevens, "On Present Conditions in Central Greece", στὸ : *British Reports on Greece 1943-44* by J.M. Stevens, C.M. Woodhouse & D.J. Wallac, ἐκδ. Lars Baerentzen, Copenhagen 1982, σ. 2.

29. Col. C. M. Woodhouse, "Situation in Greece, Jan. to May 1944," στὸ : *British Reports...*, σ. 77.

Στό 1944 έχουμε ταξικόν χώρισμα. Βεβαίως τὸ ΕΑΜ παραμένει πλειοψηφία — ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἡ ἀντίδρασις ἔχει συνειδητοποιηθεῖ. Καὶ ἐνθαρρύνεται ἀπὸ τοὺς Ὑγγλους. Ἔτσι δημιουργεῖται τὸ σχίσμα μέσα στὸν Ἑλληνικὸ λαό.

Ὅταν βρέθηκα σ' αὐτὴ τὴν ἀτμόσφαιρα στὴν Ἀθήνα, ἡ ὁποία ἦταν διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἀτμόσφαιρα ποὺ εἶχα ζήσει στὰ βουνά, ἐπῆγα καὶ ζήτησα ἀκρόαση ἀπὸ τὸν ὀργανωτικὸ γραμματέα τοῦ ΚΚΕ, τὸν Γιάννη Ἰωαννίδη, καὶ τοῦ εἶπα: «Ἔσεῖς εἶστε ὀργανωτικὸς γραμματέας. Θὰ εἶστε σὲ θέση νὰ ἔχετε τὶς καλύτερες πληροφορίες. Πέστε μου, πόσα εἶναι τὰ μέλη τὰ ὁποῖα ἔχουμε μαζί μας αὐτὴ τὴ στιγμή; Διότι ἐγώ, ἐδῶ ποὺ ἦλθα στὴν Ἀθήνα, δὲ βλέπω τὸ πνεῦμα ποὺ ἐπικρατοῦσε ἐπάνω στὰ βουνά. Βλέπω μία διαφορὰ». — «Ὁχι», μοῦ λέγει, «πλανιέσαι». Καὶ μοῦ βγάζει κάτι χαρτιά, ἀναφορὲς φαίνεται, ἀπὸ τοὺς γραμματεῖς ὅλης τῆς Ἑλλάδας. Καὶ βγάζει τὰ χαρτιά του καὶ μοῦ λέγει: «Κώστα, τὰ χαρτιά λένε ὅτι ἔχουμε ὀπαδὸν ἐνάμιση περίπου ἑκατομμύριο. Πές», μοῦ λέγει, «ὅτι εἶναι ὑπερβολή. Μὰ πόσο νὰ βάλω τὴν ὑπερβολή; Νὰ τὴν βάλω — πόσο θέλεις; Πενήντα τοῖς ἑκατό; Ἀμα τὴν βάλω πενήντα τοῖς ἑκατό, εἶναι 750 μὲ 800.000. Αὐτοὶ εἶναι σταθερὰ καὶ ὀργανωμένα δικοί μας»³⁰.

Βρετανικὲς ἐκτιμήσεις τῆς δυνάμεως τοῦ ΕΑΜ

Οἱ πληροφορίες ποὺ ἔστειλαν στὸ Κάιρο οἱ Βρεταννοὶ ἀξιωματικοὶ ποὺ ἦταν σύνδεσμοι μέσα στὴν κατεχόμενη Ἑλλάδα τὴν ἀνοιξη τοῦ 1943 ἦταν ἀντιφατικὲς καὶ ἀσαφεῖς³¹. Γι' αὐτό, ὁ Ὑγγλος ἀντισυνταγματάρχης J.M. Stevens (ποὺ διεύθυνε στὸ Κάιρο τὸ τμήμα τῆς μυστικῆς ὀργάνωσης SOE ποὺ ἀσχολήθηκε μὲ τὴν Ἑλλάδα) ἀποφάσισε νὰ πάει ὁ ἴδιος στὴν Ἑλλάδα. Ἐκεῖ ἔμεινε τρεῖς μῆνες τὸ καλοκαίρι τοῦ 1943.

Στὴν ἐκθεσὴ του περιέγραψε τὸ ΕΑΜ ὡς ἑξῆς³²:

ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Τὸ ΕΑΜ εἶναι ἡ πιὸ μεγάλη καὶ ἡ πιὸ δυνατὴ ὀργάνωση στὴν Ἑλλάδα σήμερα. Κυριαρχεῖ σχεδὸν ἐντελῶς στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Ξεκινώντας σὰν λαϊκὸ μέτωπο κάτω ἀπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ μικροῦ ἀλλὰ καλὰ ὀργανωμένου Κομμουνιστικοῦ Κόμματος, ἔχει ἐξελιχθεῖ σὲ ἐθνικὸ κίνημα ποὺ καλύπτει ὅλες τὶς μορφὲς τοῦ ἀγῶνος ἐναντίον τοῦ Ἀξονος. Ὁ Stevens δίνει μιὰ κάπως λεπτομερεῖ περιγραφή τῆς ὀργάνωσης τοῦ ΕΑΜ καὶ τελειώνει:

30. Ὁ Κώστας Δεσποτόπουλος, σὲ συζήτηση τῆς 26/2/81. Ἡ συζήτησή του μὲ τὸν Ἰωαννίδη ἔγινε τὸ Νοέμβριο τοῦ 1944.

31. Ὅπως ἔγραψε ὁ C. M. Woodhouse στὴ μελέτη του "Summer 1943: The Critical Months", στὸ: *British Policy towards the Resistance in Grece and Yugoslavia*, ἐκδ. Auty and Clogg, Λονδῖνο 1973, σ. 135.

32. J. M. Stevens, "On Present Conditions in Central Greece", *British Reports...*, σ. 11.

Εἶναι δύσκολο νὰ ἐκτιμήσει κανεὶς τὸ λαοφιλὲς τοῦ ΕΑΜ. Οἱ ἐαμικοὶ ἀρχηγοὶ ἐπιμένουν ὅτι πρέπει ὅλοι οἱ ἄνθρωποι σὲ ἓνα χωριὸ νὰ εἶναι μέλη, ἀλλὰ δὲν φαίνεται πὼς ὑπάρχει μία λίστα τῶν μελῶν, καὶ ὅποιος θέλει μπορεῖ νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸ ΕΑΜ, ἀλλὰ ὄχι ἀπὸ τὸν ΕΛΑΣ.

Θὰ ἔλεγα ὅτι 15 - 20% τοῦ ΕΑΜ εἶναι κομμουνιστές, καὶ ὅτι ὄχι παραπάνω ἀπὸ 50 τοῖς ἑκατὸν εἶναι πρόθυμα μέλη. Οἱ ὑπόλοιποι παραμένουν στὸ κίνημα λόγῳ τρομοκρατίας ἢ ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἄλλη ὁργάνωση.³³

Ἡ ἐκτίμηση καὶ τὰ σχόλια τοῦ Stevens παρέμειναν τυπικὰ γιὰ τὴν βρεταννικὴ ἄποψη : Ἐναγνώριζαν οἱ Ἄγγλοι ἀπὸ μία μεριά ὅτι τὸ ΕΑΜ ἦταν μία μεγάλη καὶ πράγματι δυνατὴ ὁργάνωση, ἀλλὰ τόνιζαν μὲ ἔμφαση ὅτι ἡ ὑποστήριξή του ἀπὸ τὸν πληθυσμὸ δὲν ἦταν ὁλόψυχη καί, ὥς ἓνα βαθμὸ, ἦταν ἀποτέλεσμα πίεσης. Ὅμως ὁ Stevens παρατηροῦσε, περιγράφοντας τὴν ἐαμικὴ προπαγάνδα :

Δυστυχῶς πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι ἡ προπαγάνδα αὐτὴ ἔχει πετύχει ἀνάμεσα στοὺς εὐπιστους χωρικοὺς. Πίσω ἀπὸ τὸ πρόγραμμα τοῦ ΕΑΜ στέκεται μεγάλη μάζα τῆς κοινῆς γνώμης. Ὁ κόσμος δίνει τὴν ὑποστήριξή του λόγῳ τῆς ἀποτελεσματικῆς προπαγάνδας, καὶ ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἄλλη λύση³⁴.

Ἀσχετα μὲ τὸ ἐὰν πιστεύει κανεὶς ὅτι ὁ Stevens ἐρμήνευσε σωστὰ τὸ φαινόμενο, παραμένει τὸ γεγονὸς ὅτι σύμφωνα μὲ τὴν ἐκτίμησή του τὸ ΕΑΜ εἶχε μαζί του μία «μεγάλῃ μάζα τῆς κοινῆς γνώμης».

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1943, ὅταν ξέσπασε ἀνοιχτὸς ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ ΕΛΑΣ καὶ ΕΔΕΣ, ὁ ἀρχηγὸς τῆς Βρεταννικῆς ἀποστολῆς, συνταγματάρχης C.M. Woodhouse, ἔγραψε σὲ μιὰ ἐκθέσὶ του, μὲ ἡμερομηνία 19 Ὀκτωβρίου, ὅτι ἦταν φανερὸ πᾶς πὼς τὸ ΚΚΕ εἶχε τὴν κυριαρχοῦσα πλειοψηφία στὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ ΕΑΜ, ἐνῶ ἡ πολὺ μεγάλη πλειοψηφία τῶν μελῶν τοῦ ΕΛΑΣ δὲν ἀνήκουν στὸ ΚΚΕ οὔτε τὸ συμπαθοῦν.

Συνέχιζε ὁ Woodhouse :

Ἐπίσης πιστεύω (ἀλλὰ δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ τὸ ἀποδείξω) ὅτι τὸ σύνολο τῶν μελῶν τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ εἶναι λιγότερο ἀπὸ τὸ ἓνα τέταρτο τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδας. Ὑπάρχουν ὅμως πολλοὶ ποὺ δὲν εἶναι σταθερὰ μέλη καμμιας ὁργάνωσης καὶ πηγαίνουν ὅπου φυσάει ὁ ἄερας.³⁵

Τὸ 1938 ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδας ὑπολογιζότανε σὲ 7.108.114. Ἐνα τέταρτο, τὸ 1943, θὰ ἦταν περισσότερο ἀπὸ 1,5 ἑκατομμῦριο ἄνθρωποι.

33. Ὁ.π., σ. 14.

34. Ὁ.π., σ. 15.

35. C. M. Woodhouse, «Recent Crisis in Free Greece», *British Reports*, σ. 50.

Φυσικά, ο Woodhouse δέν προσπάθησε νά δώσει ένα συγκεκριμένο νούμερο, παρὰ μᾶλλον μιὰ γενική ἐκτίμηση. Αὐτὸ πὺ ἐχει σημασία εἶναι πὺς οἱ ἐκτιμήσεις τοῦ Stevens καὶ τοῦ Woodhouse συμφωνοῦν σὲ γενικὲς γραμμὲς καὶ δέν εἶναι ἀσυμβίβαστες μὲ τὶς ἀξιώσεις τοῦ ἰδιοῦ τοῦ EAM.

Τὴν ἀνοιξη καὶ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1944 οἱ Ἀγγλοὶ προετοίμασαν τὴν στρατιωτικὴ τους ἐπέμβαση στὴν Ἑλλάδα. Ἐφόσον τὸ EAM θεωρήθηκε σὰν τὸ κύριο ἐμπόδιο γιὰ τὴν πολιτικὴ ἐξέλιξη πὺ προτιμοῦσαν οἱ Ἀγγλοὶ, μιὰ ἀντικειμενικὴ ἐκτίμηση τῆς ἐαμικῆς δύναμης ἦταν ἀπαραίτητη.

Εἶναι παράξενο ὅτι ὁ ταξίαρχος Barker-Benfield, τότε ἀρχηγὸς τῶν Ἀγγλων ἀξιωματικῶν στὴν Ἑλλάδα, ἔγραψε τὸ Μάιο 1944 :

*Σήμερα οἱ ὁπαδοὶ τοῦ EAM ὑπολογίζονται ὅτι εἶναι περίπου 200.000 σὲ ένα πληθυσμὸ 8 ἐκατομμυρίων. Στὴν πλειοψηφία τους καθόλου δέν εἶναι φανατικοὶ ὑποστηρικτὲς τοῦ κινήματος*³⁶.

Θὰ πίστευε κανεὶς ἴσως ὅτι τὸ νούμερο 200.000 εἶναι λάθος καὶ ἔπρεπε νὰ εἶναι 2.000.000. Ὅμως μιὰ ἄλλη Βρετανικὴ ἐκθεση μὲ ἡμερομηνία 8 Σεπτεμβρίου 1944 ἐχει τὴν ἐξῆς ἐκτίμηση :

*Ἡ ἐνοπλὴ δύναμη τοῦ EAM/ΕΛΑΣ πιθανῶς εἶναι ἀνάμεσα στοὺς 30.000 καὶ 70.000 ἄνδρες μὲ καλὴ στρατιωτικὴ ἐξάσκηση. Οἱ συμπαθούντες μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνάμεσα στοὺς 300.000 καὶ 400.000, ἰδιαίτερα στὴν περιοχὴ τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ, ὅπου εἶναι καλὰ ὁργανωμένοι μὲ τὸ οὐστήμα τῶν κομμουνιστικῶν πυρήνων*³⁷.

Γιατὶ ἄλλαξε τόσο πολὺ ἡ ἐπίσημη ἐκτίμηση τῶν Ἀγγλων ; Σύμφωνα μὲ μιὰ ἀμερικανικὴ ἐκτίμηση τῆς ἐποχῆς οἱ Ἀγγλοὶ ὑποτίμησαν τὴν δύναμη τοῦ EAM :

*Τὸν τελευταῖο καιρὸ λάβαμε ἀναφορὲς πὺ λένε ὅτι ὁ πληθυσμὸς «μισεῖ» τὸ EAM καὶ στρέφεται ἐναντίον του, καὶ ὅτι ἡ μόνη ἀληθινὴ πηγὴ δύναμης γιὰ τὸ EAM εἶναι ὁ ΕΛΑΣ. Τέτοιες ἀναφορὲς ἔχουμε λάβει συχνὰ στὸ παρελθόν, ἰδιαίτερα ἀπὸ βρετανικὲς πηγές, ἀλλὰ τὰ γεγονότα δέν ἔχουν ἐπιβεβαιώσει τὴν ὑπόθεση αὐτή*³⁸.

Μερικὰ συμπεράσματα

Εἶναι γεγονὸς ὅτι ὁ κοινὸς ἀγῶνας ἐναντίον τῶν κατακτητῶν ἦταν ὁ κοινὸς σύνδεσμος μέσα στὸ EAM. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸν ὅτι λιγότεψε ἡ πολιτικὴ ὑποστήριξη τοῦ EAM μὲ τὴν ἀπελευθέρωση καὶ μετὰ ἀπὸ τὶς

36. «Greece's strategic position in the Eastern Mediterranean». By Force 133 MEF, 3 May 44. (Ἀντίγραφο στὰ χέρια τοῦ συγγραφέα).

37. «Maintenance of Order in Greece». HQ Force 133 MEF, 8 Sep. 1944. (Ἀντίγραφο στὰ χέρια τοῦ συγγραφέα).

38. Report dated 4th December 1944 (OSS doc. XL 2451): National Archives, Washington D.C.

ἐμφύλιες συγκρούσεις ποὺ ἔγιναν τὸ 1944. Οἱ πληροφορίες μας εἶναι ἀντιφατικές καὶ δὲν θὰ τις ἐξετάσω ἐδῶ.

Αὐτὸ ποὺ θὰ ἤθελα νὰ υπογραμμίσω μὲ τὸ ἄρθρο τοῦτο εἶναι ἡ ἀνικανότητα τῶν πληροφοριῶν μας. Ἦταν πολλοὶ καὶ δραστήριοι οἱ Ἑλληγες ποὺ ὑποστήριζαν τὸ ΕΑΜ — τίποτα περισσότερο δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε πρὸς τὸ παρόν, καὶ οἱ συγκεκριμένοι ἀριθμοὶ ποὺ ἀναφέρονται συχνὰ δὲν ἔχουν κατὰ τὴν γνώμη μου μεγάλη ἀξία. Ὅπωςδὴποτε ἦταν μεγάλος ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ποὺ ψήφισαν στὶς ἐκλογές τοῦ 1944, ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ ΕΑΜ εἶχε τὸν πλήρη ἔλεγχον, δὲν μᾶς λένε πολλὰ γιὰ τὸ λαοφιλὲς τοῦ ΕΑΜ.

Καλύτερο δείγμα θὰ ἀποτελοῦσε ὁ ἀριθμὸς τῶν ὀργανωμένων μελῶν. Ἐδῶ ὅμως οἱ πληροφορίες εἶναι ἀντιφατικές, καὶ δὲν μᾶς ἀφήνουν —οὔτε κατὰ προσέγγιση— νὰ πιστέψουμε τὸν ἀριθμὸ «1,5 ἑκατομμύριο». Ἐπὶ πλεόν, δὲν εἶναι σαφὲς τί ἀκριβῶς συμπεριλαμβάνεται στὴν ἔννοια «ὀργανωμένο μέλος». Ὑπάρχει κάποια ἐλπίδα ὅτι μελέτες τοῦ μέλλοντος θὰ διαφωτίσουν τὰ προβλήματα αὐτά.

Μέχρι τὴν ἡττα τοῦ Δεκέμβρη, ὁ ἔλεγχος τοῦ ΕΑΜ ἦταν σχεδὸν ἀπόλυτος σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Ἐπιφανειακά, ὁ ἔλεγχος καὶ τὸ λαοφιλὲς μοιάζουν. Μετὰ τὴν Βάρκιζα, ὁ ἔλεγχος ἀνῆκε στὴν ἄλλη παράταξη.